

ระดับภาวะผู้นำในนักศึกษาเภสัชศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล

ลือรัตน์ อนุรัตน์พานิช*

อาจารย์ ภาควิชาเภสัชกรรม คณะเภสัชศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล โทร. 02 644 8694

ติดต่อผู้พิมพ์: luerat.anu@mahidol.ac.th

บทคัดย่อ

ระดับภาวะผู้นำในนักศึกษาเภสัชศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล

ลือรัตน์ อนุรัตน์พานิช*

ว. เภสัชศาสตร์อีสาน 2560; 13(2) : 25-38

รับบทความ : 10 มีนาคม 2560

ตอบรับ : 31 พฤษภาคม 2560

ภาวะผู้นำในวิชาชีพเภสัชกรรมเป็นสิ่งสำคัญที่เอื้อให้เกิดความสำเร็จในเชิงเป้าหมายของหน่วยงาน และ ภาวะผู้นำเกิดจากการพัฒนาแบบค่อยเป็นค่อยไป และต้องเกิดจากการสั่งสมความรู้ ทักษะ และประสบการณ์ งานวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์ 1. เพื่อทราบระดับการรับรู้ ทศนคติต่อภาวะผู้นำ และระดับของภาวะผู้นำของนักศึกษาเภสัชศาสตร์ 2. เพื่อทราบความคิดเห็นของนักศึกษาต่อสถานการณ์ด้านการพัฒนาภาวะผู้นำของนักศึกษาคณะเภสัชศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล 3. เพื่อค้นหาปัจจัยที่มีผลต่อภาวะผู้นำของนักศึกษาเภสัชศาสตร์ งานวิจัยนี้ศึกษาข้อมูลทั่วไป การรับรู้เกี่ยวกับภาวะผู้นำ ระดับภาวะผู้นำของนักศึกษา และ ปัจจัยที่มีผลต่อระดับภาวะผู้นำ โดยการประเมินตนเองด้วยแบบสำรวจซึ่งสร้างขึ้นจากแนวคิดของเกนทร์รางวัลคุณภาพแห่งชาติและภาวะผู้นำแบบผู้รับใช้ด้วยระเบียบวิธีที่มาตรฐาน ทำการสำรวจแบบตัดขวางของกลุ่มนักศึกษาคณะเภสัชศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล ชั้นปี 1-6 จำนวน 709 คน ในเดือนธันวาคม 2557 ผลการวิจัยพบว่า ค่าเฉลี่ยของระดับภาวะผู้นำของนักศึกษาเภสัชศาสตร์ อยู่ที่ 4.4 จาก คะแนนเต็ม 6.0 หมายถึงอยู่ในระดับสูง ระดับภาวะผู้นำของนักศึกษาชั้นปีที่ 5-6 สูงกว่า ระดับภาวะผู้นำของนักศึกษาชั้นปีที่ 1-4 อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ ($P < 0.01$) วิธีการพัฒนาภาวะผู้นำของนักศึกษาเภสัชศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล ที่นักศึกษาใช้ในการพัฒนาภาวะผู้นำมากที่สุด (ร้อยละ 48.78) คือ กิจกรรมเสริมหลักสูตร เช่น การทำกิจกรรมนักศึกษา กีฬา และ จิตอาสา รองลงมาคือ การพัฒนาตนเอง (ร้อยละ 31.08) และ การเรียนในรายวิชา (ร้อยละ 20.14) ปัจจัยที่ส่งผลต่อระดับภาวะผู้นำของนักศึกษาเภสัชศาสตร์ คือ ระดับภาวะผู้นำของนักศึกษา ก่อนเข้าเรียนที่คณะ ระดับความสนใจที่จะเป็นผู้นำในอนาคต และ ความถี่หรือ ระยะเวลาที่เป็นหัวหน้า หรือ มีบทบาทการนำในกิจกรรมนักศึกษา สรุปผลการวิจัย 1) ระดับภาวะผู้นำของนักศึกษาอยู่ในระดับสูง 2) กิจกรรมเสริมหลักสูตรเป็นวิธีการพัฒนาภาวะผู้นำที่นักศึกษาเลือกใช้มากที่สุด 3) ปัจจัยที่มีผลต่อภาวะผู้นำของนักศึกษา ได้แก่ การรับรู้ต่อระดับภาวะผู้นำของนักศึกษา ความสนใจที่จะเป็นผู้นำ และ จำนวนครั้งหรือระยะเวลาในการเป็นหัวหน้า หรือ มีบทบาทการนำในกิจกรรมเสริมหลักสูตร

คำสำคัญ: ภาวะผู้นำ, นักศึกษาเภสัชศาสตร์, การบริหารเภสัชกิจ, การพัฒนาภาวะผู้นำ

Leadership in Pharmacy Students, Faculty of Pharmacy Mahidol University

Luerat Anuratpanich*

Lecturer Department of Pharmacy, Faculty of Pharmacy Mahidol University Tel. 02 644 8694

* Corresponding author: luerat.anu@mahidol.ac.th

Abstract

Leadership in Pharmacy Students, Faculty of Pharmacy Mahidol University

Luerat Anuratpanich*

IJPS, 2017; 13(2) : 25-38

Received : 17 January 2017

Accepted : 31 May 2017

Leadership in pharmacy profession is an important component in achieving organizational goals. Pharmacy leadership is gradually built individually and it is necessary to accumulate the knowledge skills and experiences. Objectives of this research were 1) to explore perceptions, attitude toward leadership and level of students' leadership 2) to know students' opinion toward leadership development situation in Faculty of Pharmacy Mahidol University 3) to find out factor influencing pharmacy leadership in the pharmacy students. Self-rated leadership evaluation was constructed by using National Quality Award guideline and Servant leadership concept. The population of this study was 709 pharmacy students Mahidol University from year 1-6. Survey was conducted in December 2014. The key findings were; 1) leadership level of pharmacy student was 4.4 from 6.0 which is at high level. The fifth and sixth year students had the highest level of the leadership comparing to the rest ($p < 0.01$). 2) the most frequently used leadership development method was developmental activities i.e. student activity, sport club, voluntary activities, etc. (48.78%), following by self-help activities (31.08%) and formal training in the curriculum (20.14%). 3) factors affecting leadership were 1) perception of leadership level prior to study in the faculty 2) intention to be a leader in the future and 3) frequency or time in a leading position in the student's activities. The conclusion 1) leadership level of pharmacy student was at high level 2) extra-curricular activities was the most selected method 3) factor affecting students' leadership level were students' perception to their leadership level, intention to be a leader in the future and frequency or time in a leading position in the extracurricular activities.

Keywords: Leadership, Pharmacy student, Pharmacy administration, Leadership development

1. บทนำ

เภสัชกรเป็นวิชาชีพที่สำคัญต่อระบบสาธารณสุขในด้านระบบยา ตั้งแต่การค้นหายาออกฤทธิ์ การทดลอง การผลิต การวิเคราะห์ การบริหารคลังยา รวมถึงการบริการและบริหารทางเภสัชกรรม ทั้งในโรงพยาบาลและงานเภสัชกรรมชุมชน รวมทั้งงานอื่นๆ ตลอดห่วงโซ่อุปทานของยา การที่จะสร้างผลงานได้ตามความต้องการของผู้รับบริการ และองค์กรที่สังกัด

จะต้องมีความเป็นผู้นำ หรือภาวะผู้นำของเภสัชกร ดังปรากฏในเกณฑ์ที่กำกับการทำงานอย่างมีประสิทธิภาพขององค์กรต่างๆ ซึ่งให้ความสำคัญกับการนำองค์กร เช่น เกณฑ์รางวัลคุณภาพแห่งชาติ (Office of Thailand quality award, 2015) เกณฑ์มาตรฐานโรงพยาบาลคุณภาพ (The healthcare accreditation institute, 2015) หรือ เกณฑ์คุณภาพการศึกษาเพื่อการ

ดำเนินงานที่เป็นเลิศ (Office of higher education commission, 2015) เป็นต้น แม้แต่ภาคีเพื่อทักษะแห่งศตวรรษที่ 21 ยังได้บรรจุ ภาวะผู้นำ เป็นทักษะจำเป็นในศตวรรษที่ 21 ด้วย (Partnership for 21st Century learning, 2015)

การนำ (Leading) หรือ ภาวะผู้นำ (Leadership) มีความหมายครอบคลุมถึง การจัดการ การบริหาร การวางแผน การกำหนดเป้าหมาย การดำเนินการตามแผน เพื่อให้ได้ผลลัพธ์ตามวัตถุประสงค์ขององค์กร ซึ่งต้องเกิดจากความรู้ และทักษะที่ได้รับการอบรม บ่มเพาะ และ พัฒนาอย่างต่อเนื่องตั้งแต่อยู่ในระบบการศึกษา และครอบครัว อีกทั้งการพัฒนาโดยหน่วยงานที่สังกัด (Barr and Dowding, 2012; Lussier and Achua, 2007; Nahavandi, 2014; Yukl, 2002)

ภาวะผู้นำด้วยเกณฑ์รางวัลคุณภาพแห่งชาติ เป็นแนวคิดด้านการบริหารที่เน้นคุณภาพทั่วทั้งองค์กร และคำนึงถึงปัจจัยสนับสนุนคุณภาพ กระบวนการทำงาน และ ผลลัพธ์ ประกอบด้วย 7 หมวด ดังนี้ 1. การนำองค์กร, 2. การวางแผนเชิงกลยุทธ์, 3. การมุ่งเน้นลูกค้า, 4. การวัด การวิเคราะห์ และการจัดการความรู้, 5.การมุ่งเน้นบุคลากร, 6. การมุ่งเน้นการปฏิบัติการ, และ 7. ผลลัพธ์ (Office of Thailand quality award, 2015) ภาวะผู้นำแบบผู้รับใช้ คือ ปรัชญาของภาวะผู้นำ และรูปแบบการปฏิบัติเพื่อสร้างความสมบูรณ์ในชีวิตตามอัตภาพของบุคคล เพื่อสร้างองค์กรที่ดีขึ้น และสร้างโลกที่มีแต่การอุปถัมภ์ เคารพ และ เท่าเทียม ประกอบด้วย 1.การรับฟัง (Listening) 2. การเข้าใจและเห็นใจ (Empathy) 3. การช่วยเหลือเยียวยา (Healing) 4. การมีความรู้ตัว (Awareness) 5. การชักชวน (Persuasion) 6. การมีความคิดรวบยอด (Conceptualization) 7. การมีวิสัยทัศน์ (Foresight) 8. การดูแลพนักงานและองค์กร (Stewardship) 9. มีรับผิดชอบต่อการเติบโตของบุคลากร (Commitment to the growth of people) และ 10. มีความรับผิดชอบต่อชุมชน สังคม (Building community) (Smith, 2005)

การพัฒนาภาวะผู้นำในวิชาชีพเภสัชกรรมของประเทศสหรัฐอเมริกา โดยที่ประชุมว่าด้วยการปรับปรุงหลักสูตรของสมาคมวิทยาลัยเภสัชศาสตร์แห่งสหรัฐอเมริกา (AACP) ได้ให้ข้อเสนอแนะเพื่อพัฒนาภาวะผู้นำในวงการเภสัชกรรม ได้แก่ การพัฒนาผู้เรียนให้มีทักษะในการสร้างความเปลี่ยนแปลงในทางเภสัชกรรมที่ดีขึ้น, การสร้างความสามารถอย่างต่อเนื่อง และการสร้างผู้นำที่สร้างความก้าวหน้าทางวิชาชีพเภสัชกรรม (Sucher *et al.*, 2013) โดยเป้าหมายของการศึกษาด้านเภสัช

ศาสตร์ประกอบด้วย การสร้างเภสัชกรที่มีทักษะที่เหมาะสม ทักษะที่ดี ความรู้ และค่านิยม ในการทำงานอย่างมีคุณภาพในเชิงวิชาชีพ จะต้องมีความรู้และทักษะของวิชาชีพ การพัฒนาตนเองอย่างต่อเนื่อง และ ภาวะผู้นำ เป็นต้น (Thompson *et al.*, 2008)

Ivey and Farber (2011) กล่าวว่า ในระบบสุขภาพ ภาวะผู้นำในทางเภสัชกรรมประกอบด้วย ทักษะการบริหารจัดการ (Management) ทักษะด้านการบริหารทางเภสัชกรรม (Pharmaceutical care) และภาวะผู้นำสำหรับเภสัชกรประจำบ้านประกอบด้วย การพัฒนาโยบาย (Policy development) การสื่อสารอย่างมีประสิทธิภาพ (Effective communication) การจัดการทรัพยากรมนุษย์ (Human resource management) ความปลอดภัยด้านยา (Medication safety) และ การบริหารงบประมาณ (Budget management) ภาวะผู้นำเป็นที่สนใจ และเป็นเป้าหมายของภาคการศึกษามานานหลายปี มีการค้นหาวิธีการที่สร้างสรรค์ในการพัฒนาภาวะผู้นำในงานเภสัชกรรมที่ต้องเผชิญกับความท้าทายทางวิชาชีพใหม่อยู่ตลอดเวลา (Thompson *et al.*, 2008)

นอกจากนี้ สมาคมวิทยาลัยเภสัชศาสตร์แห่งสหรัฐอเมริกา (AACP) ได้แต่งตั้ง คณะกรรมการเพื่อศึกษา และพัฒนาภาวะผู้นำในวงการเภสัชกรรมในนามของ ARGUS commission ได้ทำการศึกษาเกี่ยวกับภาวะผู้นำทางเภสัชกรรม และให้ข้อเสนอแนะแก่สถานศึกษาด้านเภสัชศาสตร์ว่า ควรมีการส่งเสริมและพัฒนาภาวะผู้นำในนักศึกษา โดยกระตุ้นให้นักศึกษาเห็นคุณค่าของภาวะผู้นำทางเภสัชกรรม, สนับสนุนงบประมาณเพื่อให้นักศึกษามีโอกาสในการรับความรู้เพื่อพัฒนาภาวะผู้นำ, การเป็นพี่เลี้ยงให้นักศึกษา และกระตุ้นให้ใช้ความรู้ในสถานการณ์จริง (Kerr *et al.*, 2009)

Accreditation Council for Pharmacy Education (ACPE) เสนอปัจจัยที่กำหนดความก้าวหน้าของเภสัชกร คือ ทักษะการนำ หรือ ภาวะผู้นำ และแนะนำให้มีการประเมินระดับของภาวะผู้นำของผู้สมัครเรียนในคณะเภสัชศาสตร์ โดยใช้เป็นเกณฑ์หนึ่งในการคัดเลือกผู้สมัคร แต่ยังมีการศึกษาเกี่ยวกับภาวะผู้นำในนักศึกษาเภสัชศาสตร์ไม่มากนัก (Sorensen *et al.* 2009)

ปัจจุบันพบว่า ภาวะผู้นำในทางเภสัชกรรมของประเทศไทยนั้นยังต้องมีการพัฒนาอีกมากโดยเฉพาะในส่วนของนักศึกษา (Anuratpanich, 2015; Miller *et al.*, 2008) ประกอบกับการที่เภสัชกรที่จบการศึกษาใหม่ต้องไปทำงานในบทบาท

ของผู้ในระดับต้นในหน่วยงาน ดังนั้น การศึกษาภาวะผู้นำของนักศึกษาคณะเกษตรศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล จึงมีความจำเป็นอย่างยิ่งในอันที่จะทราบสถานการณ์ด้านภาวะผู้นำ และการพัฒนาภาวะผู้นำของนักศึกษา เพื่อนำมาเป็นปัจจัยในการกำหนดนโยบาย และแผนการพัฒนาภาวะผู้นำของนักศึกษาในอนาคต

วัตถุประสงค์

1. เพื่อทราบระดับการรับรู้ ทศนคติต่อภาวะผู้นำ และระดับของภาวะผู้นำของนักศึกษาเกษตรศาสตร์
2. เพื่อทราบความคิดเห็นของนักศึกษาต่อสถานการณ์ด้านการพัฒนาภาวะผู้นำของนักศึกษาเกษตรศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล
3. เพื่อค้นหาปัจจัยที่มีผลต่อภาวะผู้นำของนักศึกษาเกษตรศาสตร์

วิธีดำเนินการวิจัย

งานวิจัยนี้เป็นการสำรวจแบบตัดขวาง ทำการเก็บข้อมูลในเดือน ธันวาคม พ.ศ. 2557 โดยใช้แบบประเมินระดับภาวะผู้นำของนักศึกษาเกษตรศาสตร์ที่สร้างจากองค์ประกอบของเกณฑ์รางวัลคุณภาพแห่งชาติ (Office of Thailand quality award, 2015) ซึ่งเป็นแนวทางการพัฒนาคุณภาพในโรงพยาบาล (The healthcare accreditation institute, 2015) และองค์กรที่นักศึกษาจะต้องไปปฏิบัติงานในอนาคต และแนวคิดภาวะผู้นำแบบผู้รับใช้ (Smith, 2005) ซึ่งเป็นแนวคิดในการสร้างพฤติกรรมผู้นำที่มุ่งเน้นทรัพยากรมนุษย์ (Human resource focus) ได้ผ่านการพิจารณาจากคณะกรรมการ

จริยธรรมการวิจัยในคนประจำคณะทันตแพทยศาสตร์ และคณะเกษตรศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล เมื่อวันที่ 17 พฤศจิกายน 2557 โดยงานวิจัยนี้จัดอยู่ในโครงการวิจัยที่ไม่ต้องผ่านการพิจารณาจากคณะกรรมการฯ โดยมีประชากรที่ศึกษา คือ นักศึกษาคณะเกษตรศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล ในปีการศึกษา 2557 ทุกคนของทุกชั้นปีจำนวนทั้งสิ้น 709 คนโดยไม่มีการสุ่มตัวอย่าง

เครื่องมือในการเก็บข้อมูล

แบบสอบถามที่สร้างขึ้นเป็นแบบสอบถามแบบเต็มรายข้อวิชา กิจกรรมและ จำนวนชั่วโมง จำนวน 23 ข้อ ซึ่งประกอบด้วย วิชาที่นักศึกษามีความคิดเห็นว่ามีส่วนพัฒนาภาวะผู้นำ กิจกรรมเสริมหลักสูตร และการพัฒนาตนเอง แบบทำเครื่องหมายหลังตัวเลือกจำนวน 20 ข้อ แบบปรนัย 6 คำตอบ (6-level Likert scale) จำนวน 45 ข้อ เพื่อสอบถามเกี่ยวกับการรับรู้ และทัศนคติเกี่ยวกับภาวะผู้นำจำนวน 7 ข้อ และเพื่อประเมินระดับภาวะผู้นำ จำนวน 38 ข้อ ทั้งนี้แบบสอบถาม มีเนื้อหาหลักดังนี้

1. ข้อมูลทั่วไปของกลุ่มตัวอย่างและปัจจัยที่ส่งผลต่อภาวะผู้นำ
 2. การรับรู้เกี่ยวกับกิจกรรมที่ส่งเสริมภาวะผู้นำในการจัดการเรียนการสอน เช่น รายชื่อวิชา จำนวนชม.ที่ส่งเสริมกิจกรรมภาวะผู้นำ
 3. ทัศนคติเกี่ยวกับภาวะผู้นำ
 4. แบบประเมินตนเองเพื่อวัดระดับภาวะผู้นำ
- ความหมายของคำตอบในแบบสอบถาม และแบบประเมินภาวะผู้นำ มีดังนี้

คำตอบ	การรับรู้ภาวะผู้นำ
6	เห็นด้วยอย่างยิ่ง
5	เห็นด้วยมาก
4	เห็นด้วย
3	ไม่เห็นด้วย
2	ไม่เห็นด้วยมาก
1	ไม่เห็นด้วยอย่างยิ่ง

การประเมินภาวะผู้นำ

มีภาวะผู้นำสูงมากที่สุด
มีภาวะผู้นำสูงมาก
มีภาวะผู้นำสูง
มีภาวะผู้นำปานกลาง
มีภาวะผู้นำน้อย
มีภาวะผู้นำน้อยมาก

การตรวจสอบความตรงของเนื้อหาของแบบสอบถาม (Content validity) โดยการใช้อาจารย์ผู้เชี่ยวชาญด้านเกษตรศาสตร์สังคมและการบริหาร จำนวน 3 ท่าน และทำการตรวจสอบคุณภาพความเที่ยงของเครื่องมือวัด (Reliability) โดย

ใช้ศึกษาคณะเกษตรศาสตร์ มหาวิทยาลัยหัวเฉียวเฉลิมพระเกียรติ จำนวน 33 คน โดยมีค่าสัมประสิทธิ์อัลฟาของครอนบาคของแบบสอบถามทั้งหมดเท่ากับ ร้อยละ 93.1

การเก็บข้อมูล

ส่งแบบสอบถามและแบบประเมินภาวะผู้นำให้กลุ่มเป้าหมายที่เป็นนักศึกษาระดับปริญญาตรีของคณะเภสัชศาสตร์ทุกคนของทุกชั้นปี โดยไม่มีการสุ่มตัวอย่างในปีการศึกษา 2557 โดยที่นักศึกษามีสิทธิ์ที่จะปฏิเสธการให้ข้อมูลหลังจากรับฟังการชี้แจงวิธีการเก็บข้อมูลจากผู้วิจัย รวมทั้งสิทธิ์ในการไม่ร่วมให้ข้อมูลในการวิจัย นักศึกษาเข้าร่วมในการวิจัยจะส่งแบบสอบถามและแบบประเมินภาวะผู้นำส่งคืนผู้วิจัยทันทีหลังจากกรอกข้อมูลเสร็จเรียบร้อยแล้ว

สถิติที่ใช้

สถิติพรรณนา ได้แก่ จำนวน ความถี่ ร้อยละ ค่าเฉลี่ย ส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน เพื่อรายงานข้อมูลทั่วไป การรับรู้ทัศนคติ และ ระดับภาวะผู้นำ สถิติทดสอบที่ใช้ คือ 2 sample t test สำหรับการเปรียบเทียบค่าเฉลี่ยของระดับภาวะผู้นำ และสถิติที่ใช้ในการค้นหาค่าปัจจัยที่มีผลต่อภาวะผู้นำคือ Step-wise Multiple Regression

ผลการวิจัย และอภิปรายผล

งานวิจัยมีอัตราการตอบกลับโดยรวม ร้อยละ 84.5 มีแบบสอบถามส่งกลับมา 599 ชุด จาก ทั้งหมด 709 ชุด ซึ่ง

ตารางที่ 1 ชั่วโมงรวม ค่าเฉลี่ย ส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน และร้อยละของกิจกรรมการพัฒนาภาวะผู้นำของนักศึกษา (n=599)

วิธีการพัฒนาภาวะผู้นำ	จำนวนชั่วโมงที่ใช้	ร้อยละ	ค่าเฉลี่ย (ชั่วโมง/คน/ปี) (ส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน)	อันดับ
กิจกรรมเสริมหลักสูตร (Extracurricular activities)	101,403.3	48.78	169.3 (272.1)	1
การพัฒนาตนเอง (Self-improvement activities)	64,621.2	31.08	107.9 (182.3)	2
การสอนตามหลักสูตร (Formal training)	41,865.7	20.14	69.9(124.4)	3
-การบรรยาย	22,242.2	10.70	37.1(63.5)	
-การฝึกปฏิบัติ	19,623	9.44	32.8(81.9)	
รวม	207,890.2	100		

ความคิดเห็นของนักศึกษาต่อกิจกรรมในการส่งเสริมและพัฒนาภาวะผู้นำให้กับนักศึกษา

จากตารางที่ 1 นักศึกษาเภสัชศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล ได้รับการพัฒนาภาวะผู้นำโดย กิจกรรมเสริมหลักสูตร (Extracurricular activities) เช่น การทำกิจกรรมในตำแหน่งหัวหน้า หรือ มีบทบาทในกิจกรรมเสริมหลักสูตร มีจำนวน

นับว่าได้รับข้อมูลกลับจากกลุ่มประชากรมาก เนื่องจากผู้วิจัยชี้แจงวัตถุประสงค์ของการวิจัยแก่นักศึกษาทุกชั้นปีโดยละเอียด โดยเฉพาะประเด็นเรื่องการสร้างภาวะผู้นำ หรือ ความคิดเห็นของนักศึกษาต่อกิจกรรมส่งเสริมหรือพัฒนาภาวะผู้นำในนักศึกษา คณะเภสัชศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล อันเป็นหน้าที่ของอาจารย์ทุกคนตามวิสัยทัศน์ของคณะฯ ที่มุ่งมั่นจะเป็น “สถาบันการศึกษาด้านเภสัชศาสตร์ที่มีมาตรฐานระดับสากล สู่อการพัฒนาสังคมที่ยั่งยืน” (Faculty of Pharmacy Mahidol university, 2015) ซึ่งภาวะผู้นำเป็นองค์ประกอบหนึ่งในการเป็นเภสัชกรที่จบออกไปพัฒนาสังคม และนักศึกษามีความรู้สึกร่วมกับคำชี้แจงนี้จึงให้ความร่วมมือเป็นอย่างดี และอัตราการตอบกลับของงานวิจัยนี้มีค่าสูงกว่า ค่าเป้าหมายของอัตราตอบกลับในงานวิจัยทางเภสัชศาสตร์สังคมที่เสนอโดย Fincham (2008) ว่า เป้าหมายของอัตราตอบกลับที่เหมาะสม คือ ร้อยละ 60 ขึ้นไป เนื่องจาก การมีอัตราการตอบกลับสูงจะเป็นการประกันความเป็นตัวแทนของประชากรที่ทำการศึกษา ส่งผลดีต่อการวิเคราะห์ผลการวิจัยต่อไป (Babbie, 2013)

มากที่สุด มีค่าเฉลี่ยจำนวนของเวลาที่ใช้ คือ 169.3 ชั่วโมง คิดเป็นร้อยละ 40.6 ของเวลาทั้งหมดในการพัฒนาภาวะผู้นำ รองลงมาคือ การพัฒนาตนเอง (Self-improvement activities) มีค่าเฉลี่ยของเวลาที่ใช้ คือ 107.9 ชั่วโมง คิดเป็น ร้อยละ 25.9 และ การสอนในวิชาบรรยายและการปฏิบัติการ (Formal training) มีค่าเฉลี่ยของเวลาที่ใช้ คือ 69.9 ชั่วโมง คิดเป็นร้อยละ

20.14 ซึ่งเป็นการสอดแทรกภาวะผู้นำในการสอนและการปฏิบัติการ ซึ่งมีค่าใกล้เคียงกับ จำนวนที่ใช้ในการเรียนการสอนเกี่ยวกับภาวะผู้นำในห้องเรียน (Formal training) (ร้อยละ 19.4) ของงานวิจัยเรื่องการพัฒนาภาวะผู้นำที่สำรวจหัวหน้าฝ่ายเกษตรกรรมในโรงพยาบาลเอกชนที่ได้รับการรับรองคุณภาพด้วยมาตรฐาน JCI ในขณะที่ ร้อยละ 21 ใช้เวลาส่วนใหญ่ไปกับ กิจกรรมพัฒนา นอก ห้อง เรียน (Informal training developmental activities) การฝึกปฏิบัติที่หน้างาน (On the job training) ร้อยละ 14.5 จัดจำจากการทำงานกับหัวหน้า และร้อยละ 12.9 ปรึกษาพูดคุย/แลกเปลี่ยนเรียนรู้จากหัวหน้า รวมกิจกรรมในการพัฒนาในห้องเรียน (Developmental activities) ของหัวหน้ากลุ่มงานเกษตรกรรมเท่ากับร้อยละ 48.4 ซึ่งใกล้เคียงกับสัดส่วนที่ใช้ในการพัฒนาภาวะผู้นำของนักศึกษาเกษตรศาสตร์ โดยกิจกรรมเสริมหลักสูตร (Extracurricular activities) แม้ว่าบริบทในการศึกษาจะแตกต่างกัน แต่การพัฒนาภาวะผู้นำจะ

เน้นกิจกรรมเพื่อเสริมทักษะ และสร้างประสบการณ์มากกว่าการเรียนรู้แต่เนื้อหาในภาคทฤษฎีคล้ายคลึงกัน (Anuratpanich, 2015) และเป็นที่สังเกตว่ารูปแบบการพัฒนาภาวะผู้นำที่เกิดขึ้นในคณะเกษตรศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดลที่ประกอบด้วย การสอนในห้องเรียน (Formal training) การฝึกจากการทำกิจกรรมเสริมหลักสูตร (Extracurricular activities) และการพัฒนาด้วยตนเอง (Self-improvement activities) จะสอดคล้องกับแนวคิดการพัฒนาภาวะผู้นำของนักวิชาการด้านภาวะผู้นำที่มีชื่อเสียงเป็นที่ยอมรับ (Yuki, 2002) ที่ไม่เพียงแต่ใช้การอบรมด้วยการสอนในห้องแต่เพียงอย่างเดียว หากแต่จะมีการเพิ่มเติมในด้านการพัฒนาภาวะผู้นำด้วยการทำกิจกรรมเสริมอื่นๆ ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดของการพัฒนาภาวะผู้นำในสหรัฐอเมริกา (Kerr et al., 2009; Western, 2013)

ตารางที่ 2 จำนวนนักศึกษา ร้อยละ รายวิชาหรือกิจกรรมที่นักศึกษามีความคิดเห็นว่าช่วยเสริมสร้างภาวะผู้นำ เลือกตอบได้มากกว่า 1 วิชา/กิจกรรม (n=599)

วิชา/กิจกรรม	จำนวนนักศึกษา	ร้อยละ
วิชา มคอท 101 การศึกษาทั่วไปเพื่อความเป็นมนุษย์	308	26.9
กิจกรรมการพัฒนาผู้นำและทักษะสังคม	273	23.9
วิชา มคอท 102 สังคมศึกษาเพื่อการพัฒนาคน	74	6.5
วิชา มคอท 103 ศิลปวิทยาการเพื่อการพัฒนาคน	61	5.3
วิชา ภกบภ 201 เกษตรศาสตร์สังคมและพฤติกรรม	52	4.5
วิชา ภกบภ 201 แนะนำวิชาชีพเกษตรกรรม	41	3.6
วิชา ภกบภ 502 การบริหารทางเกษตรกรรม	39	3.4
วิชา ภกบภ 411 การสื่อสารเชิงวิชาชีพ	39	3.4
วิชา ศศภท 100 ศิลปะการใช้ภาษาไทยเพื่อการสื่อสาร	19	1.7
กลุ่มวิชาปฏิบัติการเกษตรกรรม	16	1.4
วิชา ภกสช 501 ปัญญาและความเป็นผู้นำ	16	1.4
วิชา ภกพช 201 ชีวเคมี	15	1.3
กลุ่มวิชาปฏิบัติการเกษตรวิเคราะห์	14	1.2
วิชาทักษะทางเกษตรกรรมปฏิบัติ 1-2	13	1.1
วิชาภาษาอังกฤษ	12	1.0
อื่นๆ (จำนวน 57 วิชา/กิจกรรม)	152	13.3
รวม	1144	100.0

การพัฒนาภาวะผู้นำโดยการศึกษาในรายวิชาบรรยายและการปฏิบัติการ (Formal training)

นักศึกษามีความคิดเห็นว่า วิชาวมศท.101 การศึกษาทั่วไปเพื่อความเป็นมนุษย์ เป็นวิชาที่สอนให้นักศึกษามีภาวะผู้นำ และเปิดโอกาสให้ฝึกภาวะผู้นำมากที่สุด ร้อยละ 26.9 (ตารางที่ 2) เนื่องจากวิชานี้เป็นวิชาศึกษาทั่วไปที่มีวัตถุประสงค์ให้นักศึกษาทุกคนในมหาวิทยาลัยมหิดลได้มีความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ และเป็นวิชาที่จัดการเรียนแบบกระตุนการมีส่วนร่วมของนักศึกษา (Active learning) โดยเป็นการเรียนร่วมกับนักศึกษาจากคณะอื่น รวมทั้งมีงานกลุ่มที่ได้รับการมอบหมายให้ศึกษา ค้นคว้า และเตรียมการนำเสนอ นับว่าเป็นวิชาที่มีการบรรยายและปฏิบัติเพื่อสร้างภาวะผู้นำในการทำงานอย่างแท้จริง ในขณะที่เดียวกันในวิชานี้ก็ยังส่งเสริมให้นักศึกษามีภาวะผู้นำแบบผู้รับใช้ด้วย เหมือนกับรายวิชาอันดับ 3 และ 4 ที่ใช้เวลาการสอนที่นักศึกษาเห็นว่า สร้างและพัฒนาภาวะผู้นำให้แก่ตนเองได้เป็นอย่างมากซึ่งสอดคล้องกับทฤษฎีภาวะผู้นำยุคพฤติกรรมผู้นำที่เน้นให้ผู้ผู้นำมีพฤติกรรมมุ่งมั่น และมุ่งมั่น (Kangpheng, 2014)

อันดับที่ 2 (ร้อยละ 23.9) ที่นักศึกษามีความคิดเห็นว่าเป็นการพัฒนาภาวะผู้นำจากการเรียนและปฏิบัติ คือ กิจกรรมการพัฒนาผู้นำและทักษะทางสังคมที่จัดโดยงานการศึกษาเภสัชศาสตร์ โครงการนี้ได้มีการจัดอย่างต่อเนื่องตลอดหลักสูตรในช่วงปิดภาคเรียน เพื่อให้นักศึกษาได้เรียนรู้และเข้าใจภาวะผู้นำ ทักษะสังคมอื่นๆ ซึ่งการจัดประสบการณ์เรียนรู้เป็นไปแบบการเรียนรู้เชิงปฏิบัติโดยผู้เชี่ยวชาญ และเปิดโอกาสให้มีการฝึกปฏิบัติภายใต้การดูแลอย่างใกล้ชิด จึงเป็นการพัฒนาภาวะผู้นำที่นักศึกษาเห็นความสำคัญในเชิงปริมาณมากเป็นอันดับที่ 2 และจากตารางที่ 2 จะเห็นว่ามียุทธศาสตร์ที่นักศึกษามีความคิดเห็นว่าช่วยพัฒนาภาวะผู้นำของเขาได้แก่ กลุ่มวิชาของสาขาเภสัชศาสตร์สังคมและการบริหาร ที่มุ่งเน้น การเข้าใจมนุษย์ และทักษะการทำงานภาคสนามร่วมกับชุมชน (ภกบภ 202) การเข้าใจวิชาชีพ การทำงานในวิชาชีพ (ภกบภ 201) การบริหารงานเภสัชกรรม (ภกบภ 501) และการสื่อสารในบริบทการทำงานในวิชาชีพ (ภกบภ 411) ซึ่งนักศึกษามีความคิดเห็นว่าวิชาเหล่านี้มีส่วนที่ให้ความรู้เกี่ยวกับภาวะผู้นำแก่นักศึกษา ส่วนวิชาปฏิบัติการต่างๆ พบว่ามีส่วนให้ความรู้และการเปิดโอกาสให้นักศึกษาได้ฝึกฝนภาวะผู้นำพอสมควร จะเห็นได้ว่าคณะเภสัชศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดลได้มีการจัดการเรียนการสอนเพื่อสร้างภาวะผู้นำให้แก่นักศึกษา ซึ่งสอดคล้องกับ

คำแนะนำการพัฒนาภาวะผู้นำทางเภสัชกรรมในต่างประเทศ (Ivey et al.,2011)

ตารางที่ 3 จำนวนครั้งที่ เป็นหัวหน้า หรือมีบทบาทการนำตลอดระยะเวลาที่เรียน

จำนวนครั้งหรือ จำนวนภาคการศึกษา ที่เป็นผู้นำ	จำนวน (คน)	ร้อยละ
ไม่เคย	137	22.9
1	114	19.0
2	108	18.0
3	78	13.0
4	60	10.0
5	39	6.5
6	26	4.3
7	9	1.5
8	14	2.3
9	2	0.3
10	8	1.3
11	2	0.3
12	2	0.3
รวมจำนวนที่เคยเป็นผู้นำ	462	77.1
รวมทั้งสิ้น	599	100.0

การพัฒนาภาวะผู้นำโดยกิจกรรมเสริมหลักสูตร (Extracurricular activities)

จากตารางที่ 3 พบว่า ความถี่หรือระยะเวลาของนักศึกษาที่รับตำแหน่งผู้นำ หรือมีบทบาทการนำในกิจกรรมเสริมหลักสูตรมากที่สุดคือ นักศึกษาเป็นหัวหน้า หรือมีบทบาทการนำ เช่น การเป็นหัวหน้าชั้นปี หัวหน้าโครงการ หัวหน้าชมรม เป็นต้น จำนวน 1 ภาคการศึกษาคิดเป็นร้อยละ 19 จากจำนวนนักศึกษาทั้งหมดที่ตอบแบบสอบถาม (599 คน) รองลงมา คือ นักศึกษาเป็นหัวหน้า หรือมีบทบาทการนำ จำนวน 2 ภาคการศึกษา หรือ ร้อยละ 18 อันดับที่ 3 คือ นักศึกษาเป็นหัวหน้าหรือมีบทบาทการนำ จำนวน 3 ภาคการศึกษา หรือ ร้อยละ 13 เพราะการเรียนในคณะเภสัชศาสตร์ต้องใช้เวลาอย่างมากทั้งในชั่วโมงเรียน ชั่วโมงปฏิบัติการ และงานที่มอบหมายหลังเลิกเรียนเพื่อสร้างความรู้ ความชำนาญเชิงวิชาชีพจึงทำให้นักศึกษาในปีสูงขึ้นมีโอกาสทำกิจกรรมนอกหลักสูตรน้อยลงตามลำดับ

สอดคล้องกับข้อสังเกตของ Renzi *et al.* (2008) ว่า นักศึกษาเกษตรศาสตร์ในประเทศไทยจะใช้เวลา และพลังงานส่วนใหญ่ไปกับการศึกษาเกี่ยวกับวิชาชีพเกษตรศาสตร์ซึ่งเป็นข้อจำกัดในการเข้าไปทำกิจกรรมในตำแหน่งหัวหน้า หรือรับบทบาทการนำในกิจกรรมนักศึกษา หรือ องค์กรนักศึกษา และในรายงานการวิจัยนี้ยังระบุว่า ร้อยละ 30 ของนักศึกษาเท่านั้นที่เคยเป็นหัวหน้าหรือได้รับตำแหน่งการนำ ซึ่งแตกต่างจากงานวิจัยที่คณะเกษตรศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล ที่ นักศึกษาร้อยละ 77.1 ของนักศึกษามีประสบการณ์ในการเป็นผู้นำในองค์กรนักศึกษา หรือ กิจกรรมนักศึกษา ดังตารางที่ 3 นับเป็นนิมิตหมายที่ดีในด้านการพัฒนาภาวะผู้นำของนักศึกษาเกษตรศาสตร์ ของมหาวิทยาลัยมหิดล อนึ่งการที่นักศึกษาได้ทำกิจกรรมเสริมหลักสูตรจะส่งเสริมภาวะผู้นำได้ ซึ่งสอดคล้องกับข้อเสนอของคณะกรรมการ Argus ว่าด้วยการที่สถานศึกษาจะต้องเปิดโอกาสให้นักศึกษาได้มีโอกาสนำความรู้ที่ได้เรียนไปใช้ในสถานการณ์จริง (Sorensen, 2009) แต่เป็นที่น่าสังเกตว่ามีนักศึกษาจำนวน 137 คน หรือ ร้อยละ 22.9 ที่ไม่เคยเป็นหัวหน้า และไม่ได้รับบทบาทการนำในกิจกรรมนักศึกษาเลย

อนึ่งการพัฒนาภาวะผู้นำด้วยกิจกรรมนักศึกษานับเป็นการสร้างภาวะผู้นำในแนวคิดของผู้นำตามสถานการณ์ (Contingency era) ซึ่งสนใจสิ่งแวดล้อมที่ผู้นำเผชิญอยู่ และเชื่อว่าสถานการณ์มีส่วนช่วยในการสร้างภาวะผู้นำ หรือ ผู้นำที่โดดเด่นได้ (Nahavandi, 2014)

ตารางที่ 4 ความถี่ และร้อยละของวิธีการพัฒนาภาวะผู้นำด้วยตนเองที่นักศึกษาเลือกใช้ เลือกตอบได้มากกว่า 1 วิธี (n=599)

วิธี	จำนวน	ร้อยละ
บทความในอินเทอร์เน็ต	256	33.0
หนังสือ	218	28.1
เข้าอบรมกับหน่วยงานภายนอก	176	22.7
วารสารการบริหาร ผู้นำ	95	12.2
หนังสือพิมพ์ธุรกิจ	31	4.0
รวม	776	100.0

การพัฒนาตนเอง (Self-Improvement activities)

วิธีการพัฒนาภาวะผู้นำด้วยตนเองที่นักศึกษาส่วนใหญ่เลือกใช้ คือ การอ่านบทความจากอินเทอร์เน็ต จำนวน 256 คน หรือ ร้อยละ 33.0 อันดับที่ 2 คือ การอ่านหนังสือ จำนวน 218 คน (ร้อยละ 28.1) และอันดับ 3 คือ การสมัครเข้ารับการอบรมด้านภาวะผู้นำจากหน่วยงานภายนอก จำนวน 176 คน (ร้อยละ 22.7) (ตารางที่ 4) แสดงว่า นักศึกษาร่วมให้ข้อมูลในงานวิจัยนี้ให้ความสำคัญกับสื่อทางอินเทอร์เน็ตสูงกว่าการอ่านหนังสือ และการสมัครเข้ารับการอบรม ดังนั้นการมีแหล่งข้อมูล หรือ การพัฒนาตนเองโดยใช้สื่อทางอินเทอร์เน็ตจะเป็นรูปแบบในการพัฒนาภาวะผู้นำของนักศึกษาได้ดีเนื่องจากสอดคล้องกับรูปแบบการใช้ชีวิตของนักศึกษาที่พึ่งพาสื่อบนอินเทอร์เน็ตมากขึ้นในปัจจุบัน (Anuratpanich, 2015; Phothidara, 2011)

ตารางที่ 5 ค่าเฉลี่ย ส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐานของระดับภาวะผู้นำจากการรับรู้ของนักศึกษา (n=599)

คำถามเกี่ยวกับการรับรู้และทัศนคติ ต่อภาวะผู้นำ	ค่าเฉลี่ย (ส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน)	ความหมาย
เราสามารถสร้าง หรือพัฒนาภาวะผู้นำได้	5.2 (0.86)	เห็นด้วยอย่างยิ่ง
ภาวะผู้นำมีโดยธรรมชาติพร้อมกับการเกิดเท่านั้น	2.5 (1.04)	ไม่เห็นด้วยมาก
ภาวะผู้นำต้องเกิดขึ้นจากการมีตำแหน่งเท่านั้น	2.9 (1.14)	ไม่เห็นด้วย
ในอนาคตท่านสนใจจะเป็นผู้นำ	4.4 (0.96)	เห็นด้วยมาก
ก่อนเข้าเรียนเป็นนักศึกษาเกษตรศาสตร์ท่านมีภาวะผู้นำระดับใด	3.6 (0.95)	รับรู้ว่ามีระดับภาวะผู้นำปานกลาง
ขณะนี้ท่านมีภาวะผู้นำอยู่ในระดับใด	3.9 (0.81)	รับรู้ว่ามีระดับภาวะผู้นำปานกลาง
ท่านเชื่อว่าคณะเกษตรศาสตร์ มหิดล สร้างภาวะผู้นำแก่ตัวท่าน	4.4 (0.87)	เห็นด้วยมาก

การรับรู้ และทัศนคติต่อภาวะผู้นำ

จากตารางที่ 5 นักศึกษามีการรับรู้และทัศนคติต่อภาวะผู้นำว่า ภาวะผู้นำสามารถสร้างหรือพัฒนาได้ด้วยค่าเฉลี่ย 5.2 จากคะแนนเต็ม 6 หมายความว่านักศึกษาเห็นด้วยอย่างยิ่งนับเป็นทัศนคติที่สอดคล้องกับแนวคิดเกี่ยวกับภาวะผู้นำที่เป็นสากลที่กล่าวว่า ภาวะผู้นำสามารถเรียนรู้และพัฒนาได้ (Barr and Dowding, 2012; Nahavandi, 2014) แต่ไม่เห็นด้วยมากเกี่ยวกับทัศนคติที่ว่า ภาวะผู้นำมีโดยธรรมชาติพร้อมกับการเกิดเท่านั้น ด้วยค่าเฉลี่ย 2.5 และไม่เห็นด้วยกับแนวคิดที่ว่า ภาวะผู้นำต้องเกิดขึ้นจากการมีตำแหน่งเท่านั้น ด้วยค่าคะแนนเฉลี่ย 2.9 นับเป็นการรับรู้ที่ถูกต้องและเหมาะสมที่ส่งเสริมให้เกิดการพัฒนาภาวะผู้นำของตนเองได้ สอดคล้องกับ Lussier and Achua (2007) ที่กล่าวว่า ผู้นำไม่ได้เป็นโดยกำเนิดหากแต่เกิดจากการสร้างและพัฒนาขึ้นด้วยความพยายาม และการฝึกฝนอย่างหนัก

สำหรับทัศนคติต่อความสนใจเป็นผู้นำในอนาคต ค่าคะแนนเฉลี่ยของคำตอบของนักศึกษา คือ 4.4 (ตารางที่ 5) หมายความว่านักศึกษาสนใจที่จะเป็นผู้นำในอนาคตอยู่ในเกณฑ์มาก นับเป็นปรากฏการณ์ที่ดียิ่งสำหรับวงการเภสัชกรรมที่นักศึกษา มีความสนใจที่จะเป็นผู้นำ อันจะนำมาซึ่งการพัฒนาตนเองในด้านภาวะผู้นำในอนาคตอย่างต่อเนื่อง และสอดคล้องกับ Barr and Dowding (2012) ที่กล่าวว่า ภาวะผู้นำมีความเกี่ยวข้องกับเจตนาธรรม หรือความมุ่งมั่นที่จะเป็นผู้นำ ซึ่งสอดคล้องกับแนวทางในการพัฒนาภาวะผู้นำทางเภสัชกรรมในต่างประเทศที่ส่งเสริมให้เกิดความตระหนักในสำคัญของการมีภาวะผู้นำ (Kerr et al., 2009)

ส่วนการรับรู้เกี่ยวกับภาวะผู้นำของตนเองพบว่า นักศึกษารับรู้ว่ามีภาวะผู้นำก่อนเข้าเรียนที่คณะเภสัชศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล ด้วยค่าเฉลี่ย 3.6 อาจตีความได้ว่า นักศึกษามีภาวะผู้นำก่อนเข้าเรียนที่คณะเภสัชศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดลในระดับปานกลาง ต่อมาเมื่อเข้าเรียนแล้ว กลุ่มตัวอย่างตอบว่า ตนมีภาวะผู้นำเฉลี่ย 3.9 เมื่อพิจารณาจากความหมายจะอยู่ในช่วงเดียวกันคือ ตนมีระดับภาวะผู้นำปานกลาง แต่นักศึกษาที่มีความเชื่ออย่างมาก ว่า คณะเภสัชศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล สร้างภาวะผู้นำแก่นักศึกษา ด้วยค่าเฉลี่ย 4.4 จึงแสดงว่าในการรับรู้ของนักศึกษา มีความมั่นใจว่าคณะเภสัชศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดลจะช่วยสร้างภาวะผู้นำของนักศึกษาได้ (ตารางที่ 5)

ระดับของภาวะผู้นำของนักศึกษาเภสัชศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล

ระดับของภาวะผู้นำของนักศึกษาเภสัชศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล ในภาพรวมของนักศึกษาทั้งหมดมีความคิดเห็นว่าตนเองมีระดับภาวะผู้นำเท่ากับ 4.4 จาก คะแนนเต็ม 6.0 โดยที่นักศึกษาชั้นปีที่ 6 มีระดับการแสดงความคิดเห็นว่าตนเองมีภาวะผู้นำในระดับสูงสุดมีค่าเฉลี่ยเท่ากับ 4.5 (ตารางที่ 6) ทั้งนี้ เพราะ นักศึกษาชั้นปีที่ 6 มีโอกาสเรียนรู้และฝึกงานจริงตามหลักสูตร ซึ่งเป็นการนำความรู้ทางวิชาการไปปรับใช้ในสถานที่ทำงาน จึงเป็นการสร้างความมั่นใจในการเป็นผู้นำซึ่งส่งผลให้ภาวะผู้นำในนักศึกษาเภสัชศาสตร์ ของนักศึกษาปีที่ 6 จึงสูงที่สุดเมื่อเทียบกับชั้นปีอื่นๆ ลงมา

ตารางที่ 6 ค่าเฉลี่ย ส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐานของระดับภาวะผู้นำแบ่งตามชั้นปี

ประเภท	ค่าเฉลี่ย(ส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน) ของนักศึกษาแยกตามชั้นปี						รวม
	1	2	3	4	5	6	
จำนวนนักศึกษา	100	110	101	121	76	91	599
ภาวะผู้นำของนักศึกษาเภสัชศาสตร์	4.3	4.4	4.1	4.2	4.4	4.5	4.4
	(0.47)	(0.47)	(0.80)	(0.67)	(0.45)	(0.49)	(0.50)

ชั้นปีของนักศึกษา กับระดับภาวะผู้นำ

จากตารางที่ 7 การเปรียบเทียบค่าเฉลี่ยของภาวะผู้นำของนักศึกษาชั้นปี 1-4 และ ชั้นปี 5-6 พบว่าค่าเฉลี่ยของภาวะผู้นำที่ประเมินตนเองโดยนักศึกษาของนักศึกษาชั้นปี 5-6 สูงกว่า

อย่างมีนัยสำคัญ ($p < 0.01$) ทั้งนี้อาจเป็นเพราะ ในช่วงปีท้ายๆของการเรียน นักศึกษามีความเป็นผู้ใหญ่ และมีความพร้อมในการออกไปทำหน้าที่เภสัชกร ประกอบกับการมีประสบการณ์ในการใช้ภาวะผู้นำมาตลอดเวลาที่ศึกษาในชั้นปีต้นๆ รวมถึงการมี

การฝึกปฏิบัติงานในแหล่งฝึกซึ่งเป็นการเปิดโอกาสให้นักศึกษาได้ใช้ความรู้ ความสามารถเพื่อสร้างทักษะในการทำงานทั้งใน ด้านเทคนิคด้านเภสัชกรรม ด้านการบริหาร และด้านความคิด รวบรวมหรือด้านยุทธศาสตร์ และประกอบกับความพร้อมของ นักศึกษาที่มีมากกว่า จึงมีความมั่นใจในภาวะผู้นำของตนเอง

มากกว่านักศึกษาชั้นปี 1-4 ซึ่งยังศึกษาในภาคทฤษฎีเป็นส่วน ใหญ่ สอดคล้องกับ Kangpheng (2014) ที่ว่า ภาวะผู้นำต้องมี พฤติกรรมการบริหาร ทักษะความสัมพันธ์ระหว่างบุคคล และ ทักษะความคิดรวบยอด

ตารางที่ 7 ค่าเฉลี่ย ส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน และ p-value ของระดับภาวะผู้นำของนักศึกษา และความถี่ของการได้เป็นหัวหน้า แบ่งตามชั้นปี ความสนใจจะเป็นผู้นำในอนาคต และระดับของการพัฒนาภาวะผู้นำ

	ค่าเฉลี่ยของภาวะผู้นำ (ส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน)		P value
ระดับของภาวะผู้นำตามชั้นปี	ชั้นปี 5-6	ชั้นปี 1-4	
	4.4 (0.48)	4.2 (0.63)	<0.01*
ระดับภาวะผู้นำก่อนเข้าเรียน	กลุ่มที่มีระดับภาวะผู้นำสูง	กลุ่มที่มีระดับภาวะผู้นำต่ำ	
	4.42(0.51)	4.14(0.54)	<.001*
ความสนใจเป็นผู้นำ	กลุ่มที่มีความสนใจ	กลุ่มที่ไม่มีความสนใจ	
	4.33 (0.54)	4.14 (0.53)	0.004*
จำนวนชั่วโมงรวมของการอบรมและปฏิบัติ	กลุ่มที่มีจำนวนชั่วโมงมาก	กลุ่มที่มีจำนวนชั่วโมงน้อย	
	4.36 (0.51)	4.26 (0.62)	0.74
จำนวนชั่วโมงในการเป็นหัวหน้ากิจกรรม	กลุ่มที่มีจำนวนชั่วโมงมาก	กลุ่มที่มีจำนวนชั่วโมงน้อย	
	4.47 (0.48)	4.23 (0.62)	0.00*
จำนวนชั่วโมงในการพัฒนาด้วยตนเอง	กลุ่มที่มีจำนวนชั่วโมงมาก	กลุ่มที่มีจำนวนชั่วโมงน้อย	
	4.49 (0.52)	4.25 (0.60)	<0.01*
ระดับภาวะผู้นำก่อนเข้าเรียน	กลุ่มที่มีระดับภาวะผู้นำสูง	กลุ่มที่มีระดับภาวะผู้นำต่ำ	
	2.50(0.13)	2.00(0.12)	<0.01*
ความสนใจเป็นผู้นำ	กลุ่มที่มีความสนใจ	กลุ่มที่ไม่มีความสนใจ	
	2.55(2.41)	1.98(1.92)	0.045*

*มีนัยสำคัญทางสถิติด้วยระดับความเชื่อมั่น 95%

การรับรู้ต่อระดับของภาวะผู้นำก่อนเข้าเรียน

กลุ่มนักศึกษาที่มีการรับรู้ระดับภาวะผู้นำสูงก่อนเข้า เรียนที่คณะเภสัชศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล มีระดับภาวะผู้นำ ของนักศึกษาเภสัชศาสตร์สูงกว่า กลุ่มที่มีระดับภาวะผู้นำน้อย ก่อนเข้าเรียนที่คณะเภสัชศาสตร์อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ ($p<0.01$) (ตารางที่ 7) เนื่องจากนักศึกษาที่มีภาวะผู้นำสูงอยู่ก่อน มักจะมีความมั่นใจในตนเอง จนมีโอกาใช้ภาวะผู้นำในระหว่าง การเรียนการทำกิจกรรมมากกว่ากลุ่มที่มีภาวะผู้นำก่อนเรียนต่ำ จึงน่าจะส่งผลให้ระดับของภาวะผู้นำของนักศึกษาในกลุ่มดังกล่าว สูงกว่าอีกกลุ่มหนึ่ง สอดคล้องกับ ข้อเสนอของ Accreditation Council for Pharmacy Education (ACPE) ที่แนะนำให้มีการ ประเมินระดับของภาวะผู้นำของผู้สมัครเรียนในคณะเภสัช

ศาสตร์ โดยใช้เป็นเกณฑ์หนึ่งในการคัดเลือกผู้สมัคร (Sorensen *et al.*, 2009) แสดงให้เห็นถึงความสำคัญของภาวะผู้นำที่มีก่อน จะเข้ามารับการศึกษาในคณะฯ และ จะได้รับการพัฒนาให้มี ภาวะผู้นำสูงขึ้นไป

ความสนใจที่จะเป็นผู้นำในอนาคต

จากตารางที่ 7 พบว่า กลุ่มนักศึกษาที่มีความสนใจจะ เป็นผู้นำในอนาคตมีระดับภาวะผู้นำสูงกว่ากลุ่มที่ไม่มีความ สนใจเป็นผู้นำอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ ($p<0.01$) อธิบายได้ว่า การมีความสนใจจะเป็นผู้นำในอนาคตของนักศึกษาทำให้นักศึกษา มีความพยายามที่จะศึกษาองค์ประกอบ วิธีการ ของ ภาวะผู้นำ ทั้งจากหลักสูตรและการศึกษาด้วยตนเอง สอดคล้อง

กับ Western (2013) ที่ภาวะผู้นำจะเกิดขึ้นได้ต้องเกิดจากการขึ้นนำตนเอง และ มีความสนใจที่จะเป็นผู้นำ จะทำให้เกิดการแสวงหาโอกาสในการพัฒนาภาวะผู้นำของตน จากข้อมูลในการศึกษาครั้งนี้พบว่า กลุ่มสนใจเป็นผู้นำในอนาคตพยายามรับตำแหน่งหัวหน้า หรือตำแหน่งที่ต้องใช้ภาวะผู้นำ โดยมีค่าเฉลี่ยในการรับตำแหน่งหัวหน้า คือ 2.55 ครั้งตลอดระยะเวลาที่เรียน ในขณะที่กลุ่มไม่สนใจเป็นผู้นำมีค่าเฉลี่ยคือ 1.98 ครั้ง และมีความแตกต่างอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ ($p=0.045$) (ตารางที่ 7) จึงทำให้ระดับภาวะผู้นำสูงกว่าอีกกลุ่มหนึ่งซึ่งไม่มีความสนใจ การมีความสนใจที่จะเป็นผู้นำ เปรียบเหมือนกับองค์ประกอบแห่งความสำเร็จ หรือ อิทธิบาท 4 ได้แก่ จันทะ คือ การมีความรักในสิ่งที่ตนเองทำ ซึ่งจะทำให้เกิด วิจารณ์ หรือ ความเพียร ต่อมาจะมีจิตตะ หรือความตั้งใจ สุตหทัยคือวิมังสะ หรือ การใช้ความคิดพิจารณา ซึ่งสอดคล้องกับการค้นพบในงานวิจัยนี้เช่นกัน

วิธีการพัฒนาภาวะผู้นำ

จากตารางที่ 7 พบว่า นักศึกษากลุ่มที่มีจำนวนชั่วโมงในพัฒนาภาวะผู้นำในห้องเรียนมาก มีระดับของภาวะผู้นำไม่แตกต่างจากกลุ่มที่มีจำนวนชั่วโมงน้อย ทั้งนี้อาจเนื่องมาจากการสร้างภาวะผู้นำได้มาจากการสอนในห้องเรียน ซึ่งอาจจะ

แต่การสอนเชิงทฤษฎีแต่เพียงอย่างเดียว จึงทำให้ระดับของภาวะผู้นำของนักศึกษาที่มีชั่วโมงมากกว่าไม่ได้สูงกว่านักศึกษาที่มีชั่วโมงการเรียนน้อยกว่าแต่อย่างใด สอดคล้องกับแนวคิดของนักคิดด้านภาวะผู้นำในต่างประเทศ ว่าด้วย ภาวะผู้นำมิได้เกิดจากการอบรม (Formal training) แต่เพียงอย่างเดียว (Kerr *et al.*, 2009; Western, 2013; Yukl, 2002)

นักศึกษาที่มีจำนวนชั่วโมงในการทำกิจกรรมในตำแหน่งหัวหน้ามากกว่าค่าเฉลี่ย (169.3 ชั่วโมง) (ตารางที่ 1) จะมีระดับภาวะผู้นำ สูงกว่านักศึกษากลุ่มที่มีจำนวนชั่วโมงในการทำกิจกรรมในตำแหน่งหัวหน้าน้อยกว่าค่าเฉลี่ยอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ ($p<0.01$) ทั้งเป็นเพราะ การทำกิจกรรมในตำแหน่งหัวหน้าทำให้นักศึกษาได้ใช้ภาวะผู้นำที่ได้เรียนมาทั้งทางทฤษฎีในห้องเรียนและการศึกษาด้วยตนเอง จึงทำให้นักศึกษากลุ่มที่มีจำนวนชั่วโมงมากกว่าในการทำกิจกรรม มีระดับภาวะผู้นำสูงกว่า เช่นเดียวกับ จำนวนชั่วโมงที่ใช้ในการพัฒนาตนเองของนักศึกษายังสูงจะทำให้ระดับภาวะผู้นำสูงขึ้น เนื่องจากนักศึกษาที่มีการศึกษาด้วยตนเองโดยการอ่านหนังสือ อ่านบทความทางอินเทอร์เน็ต ยิ่งเป็นการเพิ่มพูนความรู้ และได้เรียนรู้จากประสบการณ์ในการเป็นผู้นำจากแหล่งเรียนรู้ข้างต้นมากขึ้น

ตารางที่ 8 ปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อระดับภาวะผู้นำ

	Unstandardized Coefficients		Std. Coefficients	t	P value
	B	Std. Error	Beta		
Constant	3.2	0.134		23.963	<0.01
ระดับของภาวะผู้นำก่อนเข้าเรียน	0.142	0.026	0.263	5.454	<0.01
ระดับความสนใจจะเป็นผู้นำในอนาคต	0.123	0.025	0.235	4.849	<0.01
ความถี่ที่ได้รับตำแหน่งหัวหน้า หรือมีบทบาทการนำ	0.025	0.011	0.112	2.375	0.018

$R = 0.417$ $R^2 = 0.174$ Adjusted $R^2 = 0.168$

ปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อภาวะผู้นำของนักศึกษาเภสัชศาสตร์

เมื่อนำข้อมูลที่เกี่ยวข้องทั้งหมดของนักศึกษาชั้นปี 5 และ 6 ($n=167$) ซึ่งเป็นชั้นปีที่มีระดับภาวะผู้นำสูงกว่าชั้นปีอื่นอย่างมีนัยสำคัญ (ตารางที่ 7) มาเข้าสมการเพื่อหาความสัมพันธ์กับระดับภาวะผู้นำของนักศึกษาเภสัชศาสตร์ ด้วย Step-wised multiple regression โดยใช้ตัวแปรต้น คือ อันดับของบุตรใน

ครอบครัว, จำนวนชั่วโมงการศึกษาเกี่ยวกับภาวะผู้นำแบบบรรยาย และปฏิบัติ, จำนวนชั่วโมงการเป็นผู้นำในกิจกรรมนอกหลักสูตร, จำนวนชั่วโมงการพัฒนาตนเอง, ระดับภาวะผู้นำก่อนเข้าเรียน, ความสนใจจะเป็นผู้นำในอนาคตรวมจำนวน 6 ปัจจัย และ ตัวแปรตาม คือ ระดับภาวะผู้นำของนักศึกษาเภสัชศาสตร์ ได้ค่า R^2 เท่ากับ 0.174 และ Adjusted R^2 เท่ากับ 0.168 (ตาราง

ที่ 8) หมายความว่า ปัจจัยดังกล่าวสามารถทำนายระดับภาวะผู้นำของนักศึกษา คณะเกษตรศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดลได้ร้อยละ 16.8 สามารถเขียนเป็นสมการเพื่อทำนายระดับภาวะผู้นำของนักศึกษาเกษตรศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดลได้ ดังนี้

$$Y = 3.2 + 0.142 X_1 + 0.123 X_2 + 0.025 X_3$$

โดยที่ Y คือ ระดับภาวะผู้นำของนักศึกษาเกษตรศาสตร์, X_1 คือ ระดับของภาวะผู้นำก่อนเข้าเรียน, X_2 คือ ระดับความสนใจจะเป็นผู้นำในอนาคต, X_3 คือ ความถี่ที่ได้รับตำแหน่งหัวหน้า หรือมีบทบาทการนำ

เมื่อพิจารณาจากสมการที่ได้ จะเห็นว่า ปัจจัยที่มีผลต่อระดับภาวะผู้นำของนักศึกษามากที่สุดคือ ระดับภาวะผู้นำของนักศึกษา ก่อนเข้าเรียน รองลงมาคือ ความสนใจที่จะเป็นผู้นำในอนาคต และ จำนวนครั้งในการได้รับตำแหน่งหัวหน้าในการทำกิจกรรมเสริมหลักสูตร หรือ กิจกรรมนักศึกษาสามารถ อภิปรายว่า นักศึกษาที่มีระดับภาวะผู้นำก่อนเข้าเรียนที่คณะเกษตรศาสตร์ อยู่ในระดับสูงมักมีความมั่นใจในภาวะผู้นำของตนเอง และมีโอกาสรับตำแหน่งหัวหน้าในกิจกรรมนักศึกษาด้วยค่าเฉลี่ย 2.5 ครั้ง (ส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน 0.13) สูงกว่าอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ ($p < 0.01$) เมื่อเทียบกับกลุ่มที่มีระดับภาวะผู้นำก่อนเข้าเรียนที่คณะเกษตรศาสตร์ที่มีจำนวนครั้งเฉลี่ยในการเป็นหัวหน้าในกิจกรรมนักศึกษาเพียง 2 ครั้ง (ส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน 0.12) (ตารางที่ 7) เช่นเดียวกับนักศึกษาในกลุ่มที่มีความสนใจจะเป็นผู้นำในอนาคตที่ใช้โอกาสการทำกิจกรรมเสริมหลักสูตรในการพัฒนาภาวะผู้นำของตน เมื่อพิจารณาเปรียบเทียบจำนวนครั้งในการเป็นหัวหน้าในกิจกรรมเสริมหลักสูตรจะพบว่า กลุ่มนักศึกษาที่มีความสนใจจะเป็นหัวหน้าจะมีจำนวนครั้งในการเป็นหัวหน้าอยู่ที่ 2.55 ครั้ง (ส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน 2.41) ซึ่งมากกว่าจำนวนครั้งของกลุ่มที่ไม่มีความสนใจจะเป็นผู้นำในอนาคต (ค่าเฉลี่ย 1.98 ครั้ง ส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน 1.92) อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ ($p = 0.045$) (ตาราง 7) จึงสรุปได้ว่า ระดับภาวะผู้นำก่อนเข้าเรียน ความสนใจที่จะเป็นผู้นำในอนาคต และจำนวนครั้งในการได้รับตำแหน่งหัวหน้าในการทำกิจกรรมเสริมหลักสูตร หรือ กิจกรรมนักศึกษาของนักศึกษามีส่วนในการสร้างภาวะผู้นำในนักศึกษาเกษตรศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล สอดคล้องกับแนวคิดของ Kerr *et al.* (2009)

สรุปผลการวิจัย

1. ระดับของภาวะผู้นำในนักศึกษาเกษตรศาสตร์ มหาวิทยาลัย มหิดลที่ใช้การประเมินด้วยตนเองของนักศึกษาอยู่ในระดับสูง 4.4 จากคะแนนเต็ม 6.0 หรือ คะแนนร้อยละ 73.3

2. การพัฒนาภาวะผู้นำในคณะเกษตรศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดลที่เกิดขึ้นส่วนใหญ่จะเป็นการพัฒนาโดยกิจกรรมเสริมหลักสูตร (Extracurricular activities) อันประกอบด้วยกิจกรรมนักศึกษาเช่น ออกค่ายอาสา การจัดกิจกรรมรับน้องใหม่ และกิจกรรมกีฬา เป็นต้น และการพัฒนาตนเอง (Self-improvement activities) ที่เกิดขึ้นโดยความสนใจส่วนตัวของนักศึกษา แต่มีการพัฒนาภาวะผู้นำในรูปแบบของการสอนในหลักสูตรร้อยละ 19.4 ซึ่งน้อยกว่ากิจกรรมเสริมหลักสูตร และการพัฒนาดตนเอง ร้อยละ 40.6 และ ร้อยละ 25.9 ตามลำดับ

3. ปัจจัยที่ส่งผลต่อระดับภาวะผู้นำของนักศึกษาเกษตรศาสตร์ คือ ระดับภาวะผู้นำก่อนเข้าเรียน, ความสนใจที่จะเป็นผู้นำในอนาคต และ ความถี่หรือระยะเวลาของการเป็นหัวหน้าในกิจกรรมเสริมหลักสูตร โดยทั้ง 3 ปัจจัยสามารถอธิบายความแปรปรวนของระดับภาวะผู้นำได้ร้อยละ 16.8 แสดงว่า ถ้า นักศึกษาเกษตรศาสตร์มีการรับรู้ต่อระดับภาวะผู้นำของตนเองสูง มีความสนใจที่จะเป็นผู้นำในอนาคต และ ได้เป็นหัวหน้าในกิจกรรมเสริมหลักสูตร จะมีส่วนในการเพิ่มภาวะผู้นำได้ร้อยละ 16.8

ข้อเสนอแนะ

1. ควรมีการใช้ระดับของภาวะผู้นำเป็นหนึ่งในเกณฑ์การพิจารณารับนักศึกษาใหม่ ประกอบกับการสร้างบรรยากาศที่เอื้อให้นักศึกษาสนใจเป็นผู้นำในอนาคต จะเป็นการส่งเสริมภาวะผู้นำให้เกิดขึ้นในนักศึกษาเกษตรศาสตร์ในอนาคต

2. ควรเพิ่มร้อยละของการพัฒนาในห้องเรียน โดยการเรียนการสอนในรายวิชา โดยเน้นการพัฒนาภาวะผู้นำโดยตรง มีการสร้างกิจกรรมในการฝึกภาวะผู้นำทั้งการสร้างสถานการณ์จำลอง (Scenario) และเหตุการณ์จริง (Real Situation Learning) รวมถึงการสานต่อโครงการภาวะผู้นำและพัฒนาทักษะทางสังคมอย่างต่อเนื่อง

กิตติกรรมประกาศ

งานวิจัยนี้ได้รับทุนวิจัยจากโครงการวิจัยทางเภสัชศาสตร์ศึกษา คณะเภสัชศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล ปีงบประมาณ 2557

References

- Anuratpanich L. Generation still being a challenge. Bangkok. Thaieffect studio; 2015.
- Anuratpanich L. Pharmacy Leadership Development: A case of JCI accredited private hospitals in Thailand. Mahidol University J Pharm Sci. 2015;42(1); 14-18.
- Babbie E. The practice of social research 13th edition. Canada. Wadsworth Cengage learning; 2013: 247.
- Barr J, Dowding L. Leadership in health care 2nd edition. London: Sage; 2012.
- Faculty of pharmacy Mahidol university. Vision statement. [Online]. 2015 May [cited 2016 Jan 2]. Available from: <http://www.pharmacy.mahidol.ac.th/th/about-visionmission.php>
- Fincham JE. Response Rates and Responsiveness for Surveys, Standards, and the Journal. Am J Pharm Educ. 2008 Apr 15; 72(2): 43. [Online]. nd. [cited 2016 Aug 8]. Available from: <http://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC2384218/>
- Ivey MF, Farber MS. Pharmacy residency training and pharmacy leadership: An important relationship. Am J Health-Syst Pharm. 2011; 68:73-6.
- Kangpheng S. Service leadership: concept theory and research. Mahasarakham. Apichati publishing; 2014.
- Kerr RA, Beck DE, Doss J, Draugalis JR, Huang E, Irwin A, et al. Building a sustainable system of leadership development for pharmacy: report of the 2008-09 Argus Commission. Am J Pharm Educ. 2009;73 Suppl:S5. PubMed PMID: 20221387. Pubmed Central PMCID: PMC2830040. Epub 2010/03/12. eng.
- Lussier RN, Achua CF. Effective leadership 3rd edition. Mason,OH: Thomson South-Western; 2007.
- Nahavandi A. The art and science of leadership. Harlow, Essex: Pearson Education Limited; 2014.
- Office of higher education commission. Education criteria for performance excellence framework 2015-2018. [Online]. 2015 Apr [cited 2017 Jan 12]. Available from: <http://www.edpex.org/2016/04/edpexcriteria58-61.html>
- Office of national quality award. Criteria for performance excellence framework 2016-2017. [Online]. 2015 Dec [cited 2017 Jan 12]. Available from: <http://www.tqa.or.th/criteria/>
- Partnership for 21st century learning. Life and career skills. [Online]. 2015 May [cited 2017 Jan 12]. Available from: http://www.p21.org/storage/documents/docs/P21_Framework_Definitions_New_Logo_2015.pdf
- Phothidara Y. Nursing education for generation y nursing students. [Online]. 2011 Apr-Jun [cited 2015 Sep 15]. Available from: <http://www.tci-thaijo.org/index.php/nah/article/viewFile/761/576>
- Renzi SE, Sauberman MM, Brazeau DA and Brazeau GA. Relationship between student leadership activities and prepharmacy years in college. Am J Pharm Educ. 2008; 72(6) article 149:3.
- Smith C. Servant leadership. [Online]. 2005 Dec 4. [cited 2015 Jun 27]. Available from: <http://www.carolsmith.us/downloads/640greenleaf.pdf>
- Sorensen TD, Traynor AP and Janke KK. A pharmacy course on leadership and leading change. Am J Pharm Educ. 2009; 73(2) Article 23; 5.
- Sucher B, Nelson M, Brown D. An elective course in leader development. Am J Pharm Educ. 2013 Dec 16;77(10):224. PubMed PMID: 24371348. Pubmed Central PMCID: PMC3872943. Epub 2013/12/29. Eng

The healthcare accreditation institute (public organization).

Hospital and healthcare service standard
guideline. [Online]. 2015 Jun [cited 2017 Jan 11].

Available from: [https://www.ha.or.th/Backend/
fileupload/มาตรฐาน/Attach/HA%20Standard.pdf](https://www.ha.or.th/Backend/fileupload/มาตรฐาน/Attach/HA%20Standard.pdf)

Thompson DF, Farmer KC, Beall DG, Evans DJ, Melchert
RB, Ross LA, et al. Identifying perceptions of
professionalism in pharmacy using a four-frame
leadership model. Am J Pharm Educ. 2008 Aug
15;72(4):90. PubMed PMID: 19002288. Pubmed
Central PMCID: PMC2576429. Epub 2008/11/13.
eng.

Western S. Leadership: A critical text 2nd ed. London.
Sage; 2013.

Yukl G. Leadership in organizations 5th edition. Upper
Saddle River, NJ. Prentice-Hall; 2002.